

MAX CRAMER, ARIE DEN DIKKEN, ANTON GROOT, ANNETTE KOENDERS, ROB MARX, INEKE MARX-VAN DAAL, HARRY VAN DER VOORT (RED.)

ARCHITECTEN VAN HILVERSUM

Hilversum (Verloren), 2022, 4 dln., 1024 pp., ill. in kleur en zwart-wit, ISBN 9789087049492, € 100

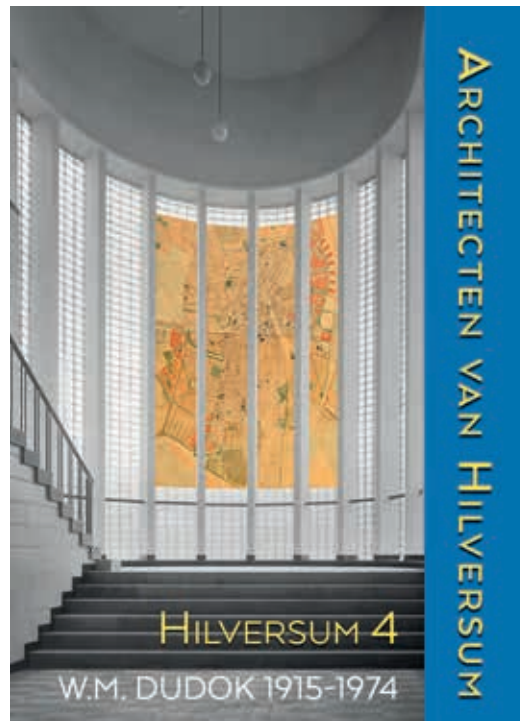
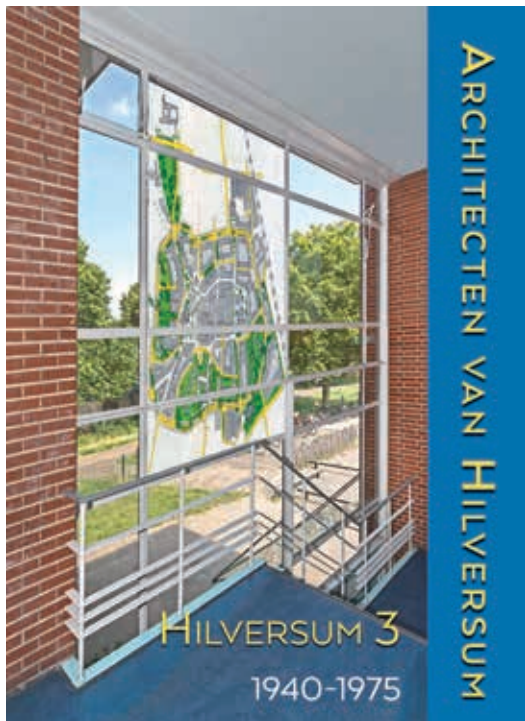
Als in 1888 het bestuur van het dan nog bescheiden dorp Hilversum opdracht geeft voor het optuigen van een dienst Publieke Werken, wordt het fundament gelegd voor een stedenbouwkundige en architectonische ontwikkeling die internationale bekendheid zal krijgen. In de vierdelige serie *Architecten van Hilversum* wordt deze ontwikkeling van 1850 tot 1975 prachtig in tekst en beeld gevat aan de hand van ruim vijftig architecten die hierin een belangrijke rol hebben gespeeld.

De serie is het eindresultaat van een onderzoek door een groep van zeven specialisten op het gebied van Hilversumse geschiedenis, architectuur en stedenbouw, dat al in 2009 startte. De door hen verzamelde informatie werd in 2021 en 2022 gebundeld in vier boeken: drie over opeenvolgende perioden tussen 1850 en 1975 en één over Willem Marinus Dudok. Aanvankelijk had men een reeks monografieën voor ogen, maar met deze opzet konden de verschillende fasen in de ruimtelijke en architectonische ontwikkeling van Hilversum beter worden belicht.

Om tot 'architect van Hilversum' te worden gerekend, diende men er een aantal bijzondere projecten te hebben gerealiseerd en in Hilversum, of tenminste in

het Gooi, te hebben gewoond. Dit betekent dat architecten als Jan Duiker en Ben Merkelbach wel worden genoemd in de inleiding, maar niet zijn opgenomen in de boeken zelf. Dat is een gemis voor een serie met de veelbelovende titel *Architecten van Hilversum*. De Hilversumse architectuurgeschiedenis is immers niet compleet zonder toelichting op de vernieuwende ontwerpen van sanatorium Zonnestraat (Duiker en Bijvoet) en de AVRO-studio's (Merkelbach en Karsten). De vier boeken bieden gelukkig meer dan een overzicht van aan Hilversum verbonden architecten. De algemene inleidingen en de uiteenzettingen over het werk van de dienst Publieke Werken voorzien in de context en verdieping van de stedenbouw- en architectuurgeschiedenis van Hilversum.

De serie bestaat uit de volgende delen: 1. *1850-1915. Een nieuw spoor*; 2. *1915-1940. Planmatige stedenbouw en volkshuisvesting*; 3. *1940-1975. Wederopbouw en ruimtelijke ordening*; 4. *W.M. Dudok 1915-1974. Dudok in tekeningen en eerste foto's*. In hun inleidingen beschrijven Max Cramer en Anton Groot op inzichtelijke wijze de groei en ontwikkeling van Hilversum vanuit economisch, bestuurlijk en maatschappelijk perspectief. De hoofdstukken over de schoonheidscommissie

en Publieke Werken, geschreven door Arie den Dikken en/of Anton Groot, vragen meer leesconcentratie. Ze zijn gebaseerd op grondig onderzoek en bieden de meer geïnteresseerde lezer een welkome verdieping op de algemene inleidingen en architectenbeschrijvingen. Bijzonder aan deze serie is dat er naast de beschrijving van het Hilversumse oeuvre van de ruim vijftig architecten veel aandacht is voor hun persoonlijke achtergronden en de sociale omgeving waarin zij opereerden. We krijgen daarmee een interessante inkijk in het leven en functioneren van deze beroepsgroep in de late negentiende en de twintigste eeuw.

Dat de samenstellers 1850 als startpunt hebben gekozen is niet vreemd. In het eerste deel (1850-1915) lezen we hoe Hilversum langzaam van een eenvoudig esdorp veranderde in een plaats voor industrieën, arbeiders en rijke stedelingen die er grond kochten om villa's en buitenplaatsen te laten bouwen. In 1851 werd de gemeentewet geïntroduceerd, volgend op de grondwetsherziening van 1848. Gemeenten kregen een eigen bestuur en meer autonomie en verantwoordelijkheid. Met de taak van het goedkeuren van bouwwerken langs de openbare weg was de bestuurlijke bemoeienis van de gemeente met het stadsbeeld van Hilversum een feit. De snelle ontwikkeling aan het eind van de negentiende eeuw, gestimuleerd door de in 1874 gerealiseerde spoorverbinding met Amsterdam, Amersfoort en Utrecht, maakte Hilversum een vruchtbare bodem voor jonge architecten. De gemeente kreeg aanvankelijk moeilijk grip op deze uitbreiding, reden waarom in 1888 de dienst Publieke Werken werd opgericht.

In het tweede deel (1915-1940) staat de planmatige en

ruimtelijke ontwikkeling van de stad onder leiding van Dudok als directeur Publieke Werken centraal. Het is interessant te lezen over het wel en wee van deze dienst, al neigt de zeer gedetailleerde tekst van Anton Groot soms naar een reconstructie van persoonlijke intriges, waardoor de daadwerkelijke invloed op de ontwikkeling van Hilversum wat onderbelicht blijft. Zo blijkt de nu alom geroemde Dudok vanaf de dag van zijn aantreden met zijn autoritaire en onbuigzame karakter allerm minst een makkelijke leidinggevende of prettige collega te zijn geweest. Met zijn dwingende persoonlijkheid en torenhoge verwachtingen van zijn ambtenaren veroorzaakte hij een radicale breuk met de losse werksfeer van voorganger Piet Andriessen. Dudok zorgde echter voor de broodnodige reorganisatie van de dienst en voor samenhang in de uitbreiding van Hilversum door een weloverwogen opgezet en toekomstgericht stedenbouwkundig plan. De stad groeide in deze jaren dubbel zo hard als andere plaatsen in Nederland. Deze groei verklaart de grote hoeveelheid architectuur uit het interbellum. Ondanks de grote bouwactiviteit was er veel oog voor detail, kwaliteit, aansluiting met omringende wijken en afwisseling van woningtypen. Dit kan vooral op het conto worden geschreven van Dudok, die in 1915 als net 31-jarige in dienst trad als directeur Publieke Werken, en J.F. Groote, die hem dertien jaar later opvolgde. Dudoks woorden 'ik zal er steeds ernstig naar streven ook een eenvoudig gebouw smaakvol op te lossen' tekenen het belang dat hij hechtte aan ontwerp. Vanaf 1928 kon Dudok zich als gemeentearchitect uitsluitend richten op het ontwerpen van gebouwen, al bleef hij (met Groote) de uitbreidingsplannen voor de gemeente opstellen.

Dat niets eeuwig is wordt duidelijk in deel drie (1940-1975), waarin de stilstand en omslag die de Tweede Wereldoorlog voor de bouw in Hilversum tot gevolg had worden beschreven. Illustratief is het lot van het Kernplan. Dudok had dit tijdens de oorlogsjaren gemaakt om het 'armzalige' centrum van Hilversum te vernieuwen, maar de daarvoor noodzakelijke saneringen en bouwplannen bleken al snel te kostbaar en het plan verdween in de spreekwoordelijke bureau-la. Vanaf de jaren vijftig groeiden de omvang en invloed van de ambtenarij en gingen architectuur en stedenbouw meer en meer als onafhankelijke domeinen opereren. Met de vorming van een aparte stedenbouwkundige afdeling binnen de dienst Publieke Werken kwam een eind aan de functie van stadsarchitect. Deze functionele tweedeling zou er ook toe leiden dat Dudoks lang gevolgde concept van harmonische stedenbouw en architectuur met een menselijke maat niet meer in alle gevallen werd toegepast. Dudok, inmiddels zeventig jaar oud, nam in 1954 officieel afscheid van de gemeente. Om efficiënter te kunnen werken werd de stedenbouwkundige afdeling in 1960 omgevormd tot een zelfstandige stedenbouwkundige dienst binnen de gemeente. Het gevolg was dat meer architecten van buiten Hilversum het dorpsbeeld gingen bepalen, waarbij het veelal ontbrak aan de voor Hilversum zo kenmerkende inhoudelijke dialoog over ruimtelijke samenhang en voor de plek passende architectuur. In dat opzicht is de ontwikkeling van de architectuur en stedenbouw van het 'dorp' Hilversum niet heel anders dan die van grote steden zoals Amsterdam.

Dan Dudok zelf. Zelden drukte iemand zo duidelijk zijn stempel op het aanzien van een stad als hij deed in Hilversum. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het vierde en laatste deel geheel is gewijd aan Dudoks betekenis voor deze stad. Ondanks zijn uitgesproken en nog altijd relevante opvattingen over stedenbouw en architectuur, en om overlap met de overige delen te voorkomen, is in dit boek vooral ingezet op beeldmateriaal. Door de combinatie van ontwerptekeningen, plattegronden en historische en eigentijdse foto's vormt het een waardevolle aanvulling op eerdere publicaties over Dudok door onder anderen Herman van Bergeijk (2001), Annette Koenders en Arie den Dikken (2013) en Iwan Baan en Lara Voerman (2020). De overtuigingskracht van Dudoks ontwerpen en het prachtige beeldmateriaal maken van het vierde deel

vooral een kijkboek waarin de 'lezer' langs en door het oeuvre van Dudok wordt geleid.

Hoewel de focus van deze serie ligt op de architectuur en stedenbouw tot 1975, zou het mooi zijn geweest wanneer in een afsluitend hoofdstuk aandacht was besteed aan de restauratie- en herbestemmingspraktijk in Hilversum. Daarmee had een brug naar de hedendaagse waardering en zorg voor dit architectonische erfgoed kunnen worden geslagen. Iets daarvan komt wel aan de orde in de inleiding van deel drie. Onder het kopje 'Tweestromenland' wordt kort ingegaan op de ontwikkelingen van na 1975. De auteurs prijzen de relatief vroege start van de waardering voor het erfgoed en de jonge bouwkunst in de gemeente en de daaruit volgende bescherming en zorgvuldige restauraties. Maar tegelijkertijd wijzen ze op de 'contextloze' nieuwbouwprojecten die door landelijk opererende bureaus en projectontwikkelaars werden gerealiseerd in een streven naar contrast en grootstedelijkheid. De voor Hilversum zo bepalende betrokkenheid van 'eigen' architecten en aandacht voor zorgvuldig ontworpen stedenbouwkundige aansluitingen verdwenen naar de achtergrond. De grote ruimtelijke transitie waarvoor Hilversum zich ook nu geplaatst ziet, met een doelstelling van drieduizend extra woningen per jaar, betekenen een blijvende grote opgave om de schoonheid van gebouwd Hilversum voor de toekomst te behouden.

Het is jammer dat de omslagen en vormgeving van de boeken wat gedateerd aandoen, maar ze zijn – met behulp van het register in een apart deel – goed doorzoekbaar en de nauwkeurige afstemming van tekst en beeldmateriaal is een groot pluspunt. Als lezer hoeft je niet of nauwelijks te bladeren om een beeld te krijgen van de beschreven bouwwerken of stedelijke uitbreidingen. Niet alleen door de omvang van de publicatie, ruim duizend pagina's, maar vooral door de bundeling van ruim vijftig architectenbeschrijvingen, nieuw en uitgebreid kaart- en beeldmateriaal en verdiepende hoofdstukken vormt de serie een fraai overzicht van de rijke geschiedenis van de architecten van Hilversum. Daarmee is de serie relevant voor zowel Hilversummers als architectuurliefhebbers en kan het zonder meer bijdragen aan de waardering en zorg voor dit erfgoed. Men mag zich in Hilversum – en ook daarbuiten – in de handen wrijven met deze prachtige boeken over de architectuurhistorie van dit 'wereldberoemde' dorp.

MAURITS VAN PUTTEN